

دانشگاه آیت الله حائری میبد
گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
فقه و حقوق خصوصی

عنوان

مسئولیت مدنی و کیفری پزشک از دیدگاه فقه و قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

استاد راهنما

دکتر سید احمد میر خلیلی

استاد مشاور

دکتر حسن رحیم زاده

پژوهش و نگارش

ونوس حاج محمدحسین

۱۳۹۳

ب

چکیده

مسئولیت پزشکی، عبارت است از مسئولیت مدنی و کیفری، قضایی و قانونی پزشک یا خدمات دهنده درمانی در برابر بیمار یا دریافت دارنده خدمات درمانی، در رابطه با هر گونه کوتاهی و خطا، اعم از عمدی و سهوی در درمان یا اقدامات درمانی و افشاء اسرار و اطلاعات بیمار.

یکی از مباحث اساسی که در حقوق پزشکی مطرح است و از مسائل اخلاق حرفه ای پزشکی به شمار می رود، بحث مسئولیت پزشکی است. در رابطه ای که بین پزشک و بیمار وجود دارد و کلیه اعمالی که پزشک برای معالجه بیمار انجام می دهد بحث مسئولیت پزشکی مطرح می شود. از منظر حقوقی رابطه ای که میان پزشک و بیمار برقرار است در حکم قراردادی است که میان آن دو منعقد گردیده و پزشک طرف فعال این رابطه حقوقی است. بر این اساس از یک سو پزشک در برابر ارائه خدمات علمی خود، نفع یا درآمدی کسب می کند، و از سوی دیگر مکلف است تکالیفی را انجام دهد که به آن در حقوق مسئولیت گفته می شود. بنابراین منظور از مسئولیت، گستره معنایی حقوقی این واژه است که پیامدها و آثار حقوقی به همراه دارد. پزشک مکلف است حداکثر تلاش منطقی و در حد توان خود را برای درمان و معالجه بیمار بنماید و با عنایت به قوانین و نظام حقوقی موجود، به اندازه تواناییها و قابلیت های علمی خویش و در محدوده تخصص خود، با توجه و دقت در حفظ اسرار پزشکی و عدم افشای آنها به امر معالجه بپردازد. هر نوع خطا و قصور که از جانب پزشک رخ دهد، تحقق مسئولیت مدنی و کیفری و جبران خسارت را به دنبال خواهد داشت. انعقاد قرارداد و رابطه حقوقی میان پزشک و بیمار، برای پزشک در زمینه درمان و معالجه و انجام یا ترک اعمال معالجه ای مسئولیت حقوقی و قانونی به دنبال دارد و در صورتی که از پزشک قصور یا خطایی سرزنند، بر حسب مورد مسئولیت مدنی و کیفری متوجه پزشک خواهد شد. مسائلی از قبیل محدوده و گستره مسئولیت پزشکی، مبانی تحقق و شرایط و قوانین بروز مسئولیت، تحت عنوان مسئولیت مدنی و کیفری پزشک در قلمرو حقوق پزشکی مورد بحث قرار میگیرد.

واژگان کلیدی:

مسئولیت مدنی، پزشک، مسئولیت محض، فرض تقصیر

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
۱-۱- طرح تحقیق	۱
۱-۱-۱- تعریف موضوع	۱
۱-۱-۲- سابقه تحقیق	۲
۱-۱-۳- روش تحقیق	۲
۱-۱-۴- سوالات تحقیق	۲
۱-۱-۵- فرضیات تحقیق	۳
۱-۱-۶- ساختار تحقیق	۳
فصل اول	۴
کلیات	۴
۱-۱- مفاهیم	۵
۱-۱-۱- مسئولیت	۵
۱-۱-۱-۱- انواع مسئولیت ها	۵
۱-۱-۱-۱-۱- مسئولیت اخلاقی	۵
۱-۱-۱-۱-۲- مسئولیت قانونی	۵
۱-۱-۲- مسئولیت مدنی	۶
۱-۲-۱- قلمرو مسئولیت مدنی	۶
۱-۱-۲-۱-۱- مسئولیت قراردادی	۶
۱-۲-۱-۲- مسئولیت خارج از قرارداد (مسئولیت قهری)	۷
۱-۲-۲-۱- مبانی مسئولیت مدنی	۷

- ۱-۱-۲-۲-۱- نظریه تقصیر ۸
- ۱-۱-۲-۲-۱- تعریف تقصیر ۸
- ۱-۱-۲-۲-۱- لزوم اثبات تقصیر ۸
- ۱-۱-۲-۲-۳- پیشینه نظریه ۸
- ۱-۱-۲-۲-۲- نظریه خطر ۱۰
- ۱-۱-۲-۲-۱- مفهوم و پیشینه نظریه ۱۱
- ۱-۱-۲-۲-۲- اقسام نظریه ۱۲
- ۱-۱-۲-۲-۱- نظریه خطر در برابر انتفاع مادی ۱۲
- ۱-۱-۲-۲-۲- نظریه خطرهای ایجاد شده ۱۲
- ۱-۱-۲-۲-۳- نظریه خطر نامتعارف ۱۳
- ۱-۱-۲-۳- ارکان مسئولیت مدنی ۱۳
- ۱-۱-۳-۱- وجود ضرر ۱۳
- ۱-۱-۳-۲-۱- معنای ضرر و انواع آن ۱۳
- ۱-۱-۳-۲-۱- ضرر مادی ۱۴
- ۱-۱-۳-۲-۲- ضرر معنوی ۱۴
- ۱-۱-۳-۲-۱- شروط ضرر قابل مطالبه ۱۶
- ۱-۱-۳-۲-۱- ضرر باید مسلم باشد ۱۶
- ۱-۱-۳-۲-۲- ضرر باید مستقیم باشد ۱۷
- ۱-۱-۳-۲-۳- ضرر باید شخصی باشد ۱۸
- ۱-۱-۳-۲-۴- ضرر باید جبران نشده باشد ۱۸
- ۱-۱-۳-۲-۵- ضرر باید قابل پیش‌بینی باشد ۱۸

۲۰ ۱-۱-۲-۳-۲- فعل و ترک فعل ناروای زیان بار.
۲۱ ۱-۱-۲-۳-۳- وجود رابطه سببیت بین ضرر و فعل ناروای زیان بار.
۲۱ ۱-۱-۲-۳-۳- اجتماع اسباب.
۲۱ ۱-۱-۲-۳-۳-۱- نظریه برابری اسباب.
۲۲ ۱-۱-۲-۳-۳-۲- نظریه سبب نزدیک و بی واسطه.
۲۲ ۱-۱-۲-۳-۳-۳- نظریه متعارف و اصلی.
۲۲ ۱-۱-۲-۳-۳-۴- سبب مقدم در تأثیر.
۲۳ ۱-۱-۲-۳-۳-۲- علل خارجی و تأثیر آن بر مسئولیت مدنی.
۲۳ ۱-۱-۲-۳-۳-۱- مفهوم علت خارجی.
۲۳ ۱-۱-۲-۳-۳-۲- اقسام علت خارجی.
۲۴ ۱-۱-۳- مسئولیت کیفری.
۲۵ ۱-۱-۳- مقدمات مسئولیت کیفری.
۲۶ ۱-۱-۳-۲- شرط تحقق مسئولیت کیفری.
۲۷ ۱-۱-۳-۳- احراز رابطه علیت در رفتار مجرمانه.
۲۸ ۱-۱-۳-۳-۱- نظریه‌ها.
۲۸ ۱-۱-۳-۳-۱-۱- نظریه خطای کیفری به عنوان شرط واجب یا ضروری نتیجه.
۲۸ ۱-۱-۳-۳-۲- نظریه خطای کیفری به عنوان شرط متصل به نتیجه.
۲۹ ۱-۱-۳-۳-۳- نظریه خطای کیفری با عنوان شرط متحرک نتیجه.
۲۹ ۱-۱-۳-۳-۴- نظریه خطای کیفری به عنوان شرط کافی نتیجه.
۲۹ ۱-۲-۳-۳-۵- رویه قضایی.
۳۲ فصل دوم.

- ۳۲ مسئولیت مدنی و کیفری پزشکی
- ۳۲ ۱-۲- مسئولیت مدنی پزشکی
- ۳۳ ۱-۱-۲- دیدگاه‌های موجود در مورد مسئولیت پزشکی
- ۳۳ ۱-۱-۱-۲- قهری بودن مسئولیت پزشکی
- ۳۳ ۱-۱-۱-۲- دلایل طرفداران مسئولیت قهری پزشکی
- ۳۴ ۱-۱-۲- قراردادی بودن مسئولیت پزشکی:
- ۳۵ ۱-۲- ماهیت تعهد پزشکی
- ۳۶ ۱-۲-۳- تعهد به حفظ اسرار پزشکی
- ۳۷ ۱-۲-۴- ماهیت قرارداد معالجه
- ۳۷ ۱-۲-۴-۱- نظریه اجاره بودن قرارداد معالجه
- ۳۷ ۱-۲-۴-۲- نظریه جعاله بودن عقد معالجه
- ۳۷ ۱-۲-۴-۳- نظریه و کالت
- ۳۸ ۱-۲-۴-۴- نظریه عقد نامعین
- ۳۹ ۱-۲-۵- ارکان مسئولیت مدنی پزشکی
- ۳۹ ۱-۲-۵-۱- خطای پزشکی
- ۳۹ ۱-۲-۵-۱-۱- مفهوم و معیار سنجش خطای پزشکی
- ۴۰ ۱-۲-۵-۱-۲- مصادیق عمومی خطای پزشکی
- ۴۰ ۱-۲-۵-۱-۲-۱- خطای در معالجه
- ۴۱ ۱-۲-۵-۱-۲-۲- خطا در عمل جراحی
- ۴۱ ۱-۲-۵-۱-۲-۳- عدم اخذ رضایت
- ۴۲ ۱-۲-۵-۱-۲-۳- مفهوم حقوقی رضایت

- ۴۲ ۱-۵-۱-۲-۳-۲-انواع رضایت
- ۴۳ ۱-۵-۱-۲-۳-آگاهانه بودن رضایت
- ۴۵ ۱-۵-۱-۲-۳-قلمرو رضایت
- ۴۶ ۲-۱-۶-وجود رابطه علیت میان ضرر و فعل پزشکی
- ۴۸ ۲-۲-مسئولیت کیفری پزشکی
- ۴۸ ۲-۲-۱-قتل عمدی
- ۵۰ ۲-۲-۲-قتل شبه عمد
- ۵۰ ۲-۲-۳-قتل خطای محض
- ۵۶ ۲-۲-۴-اتانازی
- ۵۶ ۲-۲-۴-۱-تعریف اتانازی
- ۵۸ ۲-۲-۴-۲-انواع اتانازی
- ۵۸ ۲-۲-۴-۱-اتانازی داوطلبانه
- ۵۸ ۲-۲-۴-۲-اتانازی غیر داوطلبانه
- ۵۸ ۲-۲-۴-۳-اتانازی مستقیم
- ۵۸ ۲-۲-۴-۴-اتانازی غیر مستقیم
- ۵۹ ۲-۲-۴-۳-اتانازی در باورهای دینی
- ۵۹ ۲-۲-۴-۴-اتانازی در مکاتب فکری:
- ۶۰ ۲-۲-۴-۵-قتل ترحم آمیز از دیدگاه حقوق اسلامی
- ۶۲ ۲-۲-۵-سقط جنین یا سقط حمل
- ۶۲ ۲-۲-۵-۱-انواع سقط جنین
- ۶۷ ۲-۲-۵-۲-ارکان تشکیل دهنده جرم سقط جنین یا سقط حمل

- ۶۹ ۲-۲-۵-۳- عنصر مادی جرم سقط جنین یا حمل
- ۷۰ ۲-۲-۵-۴- عنصر روانی جرم سقط جنین یا حمل
- ۷۱ ۲-۲-۵-۵- کیفر سقط جنین یا سقط حمل در مراحل مختلف حیات
- ۷۱ ۲-۲-۵-۵-۱- کیفر سقط جنین یا سقط حمل مستوجب دیه
- ۷۲ ۲-۲-۵-۵-۲- کیفر سقط جنین یا سقط حمل تعزیری
- ۷۳ ۲-۲-۶- پیوند اعضا
- ۷۳ ۲-۲-۶-۱- تشخیص مرگ مغزی
- ۷۴ ۲-۲-۶-۲- مرگ مغزی از دیدگاه فقها
- ۷۷ ۲-۲-۶-۳- دیدگاه فقه و حقوق اسلامی
- ۸۳ ۲-۲-۷- افشای اسرار پزشکی
- ۸۳ ۲-۲-۷-۱- ارکان تشکیل دهنده جرم افشای سر
- ۸۳ ۲-۲-۷-۱-۱- رکن قانونی افشای سر
- ۸۷ ۲-۲-۷-۱-۲- رکن مادی افشای سر
- ۸۷ ۲-۲-۷-۳- عنصر روانی افشای سر
- ۸۸ ۲-۲-۷-۲- عوامل موجهه جرم
- ۹۸ ۲-۲-۸- خودداری از کمک به مصدومین و رفع مخاطرات جانی
- ۹۹ ۲-۲-۸-۱- شرایط ارتکاب جرم
- ۱۰۳ ۲-۲-۸-۲- ارتکاب جرم توسط متصدیان امور پزشکی
- ۱۰۴ ۲-۲-۸-۳- خودداری از انجام وظیفه قانونی
- ۱۰۷ ۲-۲-۹- صدور گواهی خلاف واقع
- ۱۰۸ ۲-۲-۹-۱- مجازات صدور گواهی خلاف واقع از سوی پزشکان

- ۲-۹-۲-۲- شریط وقوع جرم گواهی خلاف واقع ۱۰۹
- ۲-۹-۳-۲- ارکان جرم صدور گواهی خلاف واقع: ۱۱۰
- ۲-۹-۴-۲- جهت صدور گواهی ۱۱۵
- ۲-۹-۵-۲- مجازات جرم گواهی خلاف واقع ۱۱۷
- ۲-۹-۶-۲- سایر تصدیق‌نامه‌های خلاف واقع ۱۱۸
- ۲-۹-۱-۶-۲- صدور تصدیق‌نامه به ضرر اشخاص ثالث ۱۱۸
- ۲-۹-۲-۶-۲- گواهی خلاف واقع جهت ازدواج ۱۲۰
- ۲-۱۰-۲-۲- مداخله غیر مجاز در امور پزشکی ۱۲۲
- فصل سوم ۱۲۵
- سیر تحولات مسئولیت مدنی و کیفری پزشک ۱۲۵
- ۳-۱-۱- تاریخچه مسئولیت پزشکی ۱۲۶
- ۳-۱-۱- سیر تاریخی مسئولیت پزشکی در تمدن‌های گوناگون ۱۲۷
- ۳-۱-۱-۱- تمدن‌های ابتدایی ۱۲۷
- ۳-۱-۱-۲- بابل، یونان و روم باستان ۱۲۷
- ۳-۱-۱-۳- ایران باستان: ۱۲۸
- ۳-۱-۱-۴- دوران اسلامی ۱۲۸
- ۳-۱-۲- مسئولیت پزشکی در قانون مجازات اسلامی ۱۲۹
- ۳-۱-۲-۱- بررسی مواد ۳۱۹، ۳۲۰ و ۳۲۱ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ ۱۲۹
- ۳-۱-۲-۲- مبنای تقصیر در قانون جدید مجازات اسلامی ۱۳۱
- ۳-۱-۲-۱- شرط برائت از ضمان ۱۳۲
- ۳-۱-۲-۱- مفهوم شرط برائت از ضمان و مستند قانونی و فقهی آن ۱۳۲

۱۳۳ ۳-۱-۲-۱-۲-تقصیر پزشک و اخذ برائت از ضمان

۱۳۴ نتیجه گیری

۱۳۶ منابع

مقدمه

مسئولیت مدنی و کیفری پزشک یکی از مباحثی است که در حقوق پزشکی مورد بحث قرار می‌گیرد. بر اساس رابطه ای حقوقی که بین پزشک و بیمار در دنیای پزشکی وجود دارد، پزشک وظیفه دارد از تمام استعداد و قابلیت‌های خویش در امر معالجه بیمار استفاده نماید و با رعایت نظامات و مقررات دولتی امر مهم درمان را به انجام رساند. اما همواره مقصود مطلوب محقق نمی‌گردد و گاهی در این میان مشکلاتی رخ می‌دهد. ممکن است پزشک به تکالیف خود آنگونه که شایسته است عمل نکند. گاهی به عمد و گاهی به اتفاق نتیجه ای محقق می‌گردد که متفاوت از نتیجه معمول است. در این موارد با مسئله تخلف یا خطا، تقصیر و قصور پزشک مواجه می‌شویم که حسب مورد، دارای پیامدها و عواقب حقوقی و کیفری متفاوتی برای پزشک می‌باشد. حالتی که در آن پزشک مرتکب تقصیر می‌شود با زمانی که در انجام وظیفه خویش قصور می‌ورزد و وضعیتی که در آن، امری از روی عمد و سوء نیت پزشک صورت گرفته است، برای پزشک عواقب متمایزی را از جهت مسئولیت مدنی و کیفری، به دنبال دارند. اگر چه جملگی به عنوان جرایم و تخلفات پزشکی شناخته می‌شوند. بنابراین آنچه در مقوله مسئولیت مدنی و کیفری پزشکی به منزله مبحثی از حقوق پزشکی مشخص و مورد مطالعه قرار گرفته، از یک سو، اعمال و ترک اعمالی که جرم محسوب می‌شوند، دامنه جرم و تخلفات پزشکی، مبانی و شرایط تحقق آنها است و از سوی دیگر عواقب، حدت و شدت جزای ناشی از آنها است که مورد توجه قانون گذار قرار می‌گیرد. رساله حاضر در فصل اول به تعریف و کلیات مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری و در فصل دوم به مسئولیت مدنی و کیفری پزشک و در فصل سوم به سیر تحولات مسئولیت مدنی و کیفری پزشک پرداخته است.

۱-۱- طرح تحقیق

لازمه شناخت هر تحقیقی، آشنایی با جنبه های مختلف موضوع آن است، لذا در ذیل به بیان این جنبه ها پرداخته میشود.

۱-۱-۱- تعریف موضوع

مسئولیت مدنی پزشک، یعنی مسئولیتی که پزشک در اثر آسیب رساندن به بیمار دارد، یکی از مسائلی است که در فقه و حقوق اسلامی مورد بحث قرار گرفته است و در کلام فقها ضامن طیب از موجبات ضمان شمرده شده است. در حقوق نیز موادی از قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ درباره آن سخن گفته است. با توجه به تغییر

قانون مذکور در سال ۱۳۹۲، مواد مربوط به مسئولیت مدنی پزشک نیز دچار تغییراتی شده است. تفاوت هایی بین دو قانون قدیم و جدید درباره اینکه آیا مبنای مسئولیت مدنی پزشک، مسئولیت محض و بدون تقصیر است یا به فرض تقصیر خواهد بود، مشاهده میشود. این اختلاف نظر در سخنان فقها نیز مشهود است. با توجه به اینکه زمان زیادی از تصویب و ابلاغ قانون جدید نمی گذرد و با توجه به تفاوت های مذکور، در صدد هستیم تا این تفاوت ها را با بررسی در کلام فقها مورد بحث قرار دهیم و مبنای مسئولیت مدنی پزشک را در قانون جدید به دست آوریم.

۱-۱-۲- سابقه تحقیق

باتوجه به اینکه زمان زیادی از ابلاغ قانون مجازات اسلامی جدید نمی گذرد، مسئولیت مدنی پزشک در این قانون تنها در چند مقاله از جمله: صفایی، سید حسین، مبنای مسئولیت مدنی پزشک با نگاهی به لایحه جدید قانون مجازات اسلامی مورد بحث قرار گرفته و در کتاب هایی از جمله: کاتوزیان، ناصر، الزام های خارج از قرارداد و همان نویسنده، حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، ج ۴، مسئولیت مدنی پزشک با توجه به قانون قدیم مورد بحث قرار گرفته است و در سطح پایان نامه نیز کار نشده است، بنابراین ما در صدد هستیم یک کار تحقیقاتی منسجم را در این زمینه تقدیم جامعه علمی کشور نماییم.

۱-۱-۳- روش تحقیق

نوع تحقیق صورت گرفته بنیادی و شیوه تحقیق و تدوین این رساله تحلیل - توصیفی است. نخست گردآوری اطلاعات مورد نیاز از طریق مراجعه به منابع کتابخانه ای و استفاده از نرم افزارهای تخصصی و سایت های علوم اسلامی، فیش برداری استخراج گردیده سپس با تجزیه و تحلیل و تنظیم فیش ها رساله تدوین گردیده است.

۱-۱-۴- سوالات تحقیق

۱. مبنای مسئولیت مدنی پزشک در قانون مجازات اسلامی جدید دچار چه تغییراتی شده است؟

۲. مسئولیت پزشک قهری است یا قراردادی؟

۳. تعهد پزشک تعهد به وسیله است یا تعهد به نتیجه؟

۴. آیا جهت بری شدن پزشک از صدماتی که بر بیمار وارد می شود اخذ براءت از بیمار لازم است؟

۱-۱-۵- فرضیات تحقیق

۱. به نظر می رسد مسئولیت مدنی پزشک در قانون قدیم مبتنی بر مسئولیت محض و بدون تقصیر باشد، ولی در قانون جدید مبنای آن بر فرض تقصیر باشد.

۲. در صورتی که معالجه بیمار بدون رضایت او صورت گیرد و یا بیمار شخصا به پزشک مراجعه نکرده باشد به نظر می رسد مسئولیت پزشک قهری باشد اما اگر پزشک و بیمار برای معالجه قرارداد منعقد نموده باشند مسئولیت قراردادی است.

۳. ظاهراً پزشک مأمور به معالجه است صرف نظر از نتیجه آن و اذن بیمار در معالجه اذن در اتلاف بدون تقصیر نیز هست و موجب سقوط ضمان پزشک است.

۴. به نظر می رسد صرف رضایت بیمار برای انجام معالجه و رهایی پزشک از صدمات و خسارات وارده بر بیمار کفایت میکند و اخذ برائت لازم نیست.

۱-۱-۶- ساختار تحقیق

پژوهش در سه فصل ارائه میگردد که به قرار ذیل می باشد:

در فصل اول با عنوان کلیات و با توجه به ضرورت شناخت معنای واژه ها در تبیین موضوع، ابتدا به بحث مفهوم شناسی پرداخته میشود و سپس مبانی و ارکان مسئولیت مدنی و همچنین مسئولیت کیفری بیان میشود. در فصل دوم به ماهیت، ارکان و سیر تحولات مسئولیت مدنی پزشک پرداخته می شود. در فصل سوم مسئولیت کیفری پزشک و جرائم پزشکی مورد بررسی قرار میگیرد و سپس نتیجه گیری و پیشنهادات مطرح میشود.

فصل اول

کلیات

۱-۱-۱- مفاهیم

شناخت معنای لغوی و اصطلاحی واژه ها برای فهم دقیق آنها ضرورت دارد، برای تبیین بهتر موضوع برخی واژه های مرتبط با بحث، بررسی می شود:

۱-۱-۱- مسئولیت

واژه «مسئولیت» در زبان عربی مصدر جعلی از «مسئول» است و در آیات و احادیث اسلامی^۱ به معنای بازخواست و مجازات واقع شدن به دلیل انجام یا خودداری از انجام کاری به کار رفته است.^۲ مسئولیت از «سأل یسأل» به معنی موظف بودن به انجام دادن امری^۳ است. بنابراین مسئولیت ناشی از نقض یک تعهد و تکلیف است و مسئولیت در این مفهوم فرع بر وجود تکالیف و تعهدات قبلی است.^۴ در حقوق اسلام به جای مسئولیت از واژه ضمان و تضمین استفاده می شود و ضمان یعنی «ثبوت اعتباری چیزی در ذمه کسی به حکم شارع».^۵

۱-۱-۱-۱- انواع مسئولیت ها

مسئولیت ها به دو دسته بزرگ اخلاقی و قانونی تقسیم می شوند. مسئولیت های قانونی نیز به مسئولیت های کیفری و حقوقی تقسیم گردیده اند. مسئولیت های حقوقی همچنین به دو دسته مسئولیت های قراردادی و مسئولیت های غیر قراردادی تقسیم شده اند. دسته اخیر را الزامات خارج از قرارداد، مسئولیت مدنی و ضمان قهری می نامند.

۱-۱-۱-۱-۱- مسئولیت اخلاقی

منظور از مسئولیت اخلاقی این است که انسان در مقابل خداوند یا وجدان خویش جوابگویی خطای ارتكابی خود باشد و در فعل یا ترك فعلی که به شکل مخالفت با تعالیم دینی یا قواعد اخلاقی و وجدانی باشد ظاهر می گردد.

۱-۱-۱-۱-۱-۱- مسئولیت قانونی

^۱ آیه ۳۴ سوره الاسراء «... ان العهد كان مسئولاً (چرا که روز رستاخیز در مورد عهد و پیمان از شما پرسیده می شود)»

^۲ بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، ناشر شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۸.

^۳ معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد ۳، چاپ هشتم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱، ص ۴۰۷۷.

^۴ یزدانیان، علیرضا، حقوق مدنی، قواعد عمومی مسئولیت مدنی، نشر میزان، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۶، ص ۴۱.

^۵ گرجی، ابوالقاسم، مقالات حقوقی، جلد دوم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، ص ۲۵۷.

آنگونه مسئولیت‌هایی هستند که در مقابل «اصل عدم اشتغال ذمه» و «اصل برائت» توسط قوانین موضوعه، معین و به رسمیت شناخته شده یا می‌شود مانند مسئولیت جزائی، مسئولیت قراردادی، مسئولیت مدنی و سایر مسئولیت‌هایی که در رشته حقوق، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند و همگی از مسئولیت‌های قانونی هستند. مسئولیت‌های قانونی، ریشه در مسئولیت‌های اخلاقی دارند و پایه و مبنای مسئولیت‌های قانونی معمولاً بر مبنای مصالح اجتماعی و مسئولیت‌های اخلاقی بنا می‌شود.^۱

۱-۱-۲- مسئولیت مدنی

بعضی از حقوق‌دانان، مسئولیت مدنی را تعهد به جبران خسارت می‌دانند.^۲ مسئولیت مدنی ممکن است قراردادی و یا خارج از قرارداد (قهری) باشد. در مسئولیت مدنی قراردادی منشأ تعهد و مسئولیت وجود قرارداد می‌باشد و شخص در اثر نقض تعهد ناشی از قرارداد مسئول واقع می‌شود و در مسئولیت خارج از قرارداد (قهری) منشأ مسئولیت قرارداد نیست بلکه انجام فعل مادی است که موجب خسارت می‌شود و شخص متعهد به جبران آن می‌شود و ریشه این مسئولیت تخلف از تکالیف قانونی است که برای همه وجود دارد.^{۳(۳)}

۱-۱-۲-۱- قلمرو مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی را به دو شعبه مهم تقسیم کرده‌اند: ۱- قراردادی؛ ۲- خارج از قرارداد (قهری)

۱-۱-۲-۱-۱- مسئولیت قراردادی

در نتیجه اجرا نکردن تعهدی که از عقد ناشی شده است بوجود می‌آید: کسی که به عهد خود وفا نمی‌کند و بدین وسیله باعث اضرار هم پیمانش می‌شود، باید از عهده خسارتی که به بار آورده است برآید. ضمانتی که متخلف در این باره پیدا می‌کند، به لحاظ ریشه تعهد اصلی، «مسئولیت قراردادی» نامیده می‌شود. به بیان دیگر، مسئولیت قراردادی عبارت است از: تعهدی که در نتیجه تخلف از مفاد قرارداد خصوصی برای اشخاص ایجاد می‌شود. تعهدی که نقض شده و ناشی از قرارداد است «تعهد اصلی» نامیده می‌شود، و تعهدی که به

سبب نقض قرارداد بر عهده مدیون قرار می‌گیرد تعهد ثانوی یا فرعی نام گرفته است تا از تعهد اصلی متمایز شود.

۱. داراب پور، مهرباب، مسئولیت‌های خارج از قرارداد، چاپ اول، انتشارات مجد، ۱۳۸۷، ص ۲۹.

۲. امیری قائم‌مقامی، عبدالمجید، حقوق تعهدات، جلد اول، چاپ هفتاد و هشت، نشر میزان، ص ۱۵۷.

۳. دالوند، فضل‌الله، تقسیم مسئولیت مدنی، انتشارات نشر دادیار، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۱۸.

۱-۱-۲-۱-۲- مسئولیت خارج از قرارداد (مسئولیت قهری)

در فرضی که دو شخص هیچ پیمانی با هم ندارند و یکی از آن دو، به عمد یا خطا، به دیگری زیان می‌رساند، مسئولیت را غیر قراردادی یا خارج از قرارداد می‌نامند. برای مثال قانون فرمان می‌دهد که در رفتار و گفتار خود محتاط باشید، بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی نکنید، تهمت نزنید و آدم نکشید. اگر کسی به این تکالیف که قانون برای همگان مقرر داشته است، عمل نکند و در نتیجه این تخلف خسارتی به دیگری زند، باید آن را جبران کند. ریشه این مسئولیت پیمان بین او و زیان‌دیده نیست؛ تخلف از تکالیف قانونی است که برای همه وجود دارد. در حقوق کنونی مسئولیت مدنی، تکیه بر جبران خسارت است نه مجازات متخلف، و پیشرفت صنایع و ایجاد خطرهای گوناگون ناشی از فرآورده‌های صنعتی روز به روز بر قلمر مسئولیت‌های محض افزوده است تا ضرری جبران نشده باقی نماند. پس این نتیجه به دست می‌آید که ضمان ناشی از انجام ندادن تعهدهای قراردادی نیز نوعی مسئولیت مدنی است و در هر مورد که خطایی از کسی سر میزند و قانون برای جبران زیان‌های ناشی از این خطا، ضمان ویژه‌ای به وجود می‌آورد که «مسئولیت مدنی» می‌نامند. و باید دانست که مسئولیت مدنی در همه جا، خواه ناشی از کار عمدی یا تقصیر باشد، واقعه حقوقی است و آثار آن را قانون معین می‌کند.^۱

۱-۱-۲-۲- مبانی مسئولیت مدنی

دو نظریه مرسوم که مبانی مسئولیت مدنی را تشکیل می‌دهند نظریه خطر و نظریه تقصیر می‌باشند. در میان فقها، از تقصیر، به تعدی و تفریط یاد می‌گردد و مواد ۹۵۱ تا ۹۵۳ قانون مدنی، متضمن این معنا می‌باشد. ریشه فقهی نظریه خطر را در قاعده «من له الغنم فعلیه العزم» می‌توان یافت. بر اساس نظریه تقصیر، زیان دیده باید تقصیر زیان رساننده را ثابت کند. اما در نظریه خطر (که با وقوع انقلاب صنعتی و گسترش خسارت در اروپا، مورد توجه قرار گرفت) جهت سهولت در طرح دعاوی مدنی، زیان دیده نیازی به اثبات تقصیر زیان رساننده ندارد و تنها باید وجود رابطه علیت میان ضرر و ضرورسان را به اثبات برساند.^۲ بر اساس نظریه خطر، هر کس به فعلیتی پردازد، محیط خطرناکی برای دیگران به وجود می‌آورد و کسی که از این محیط منتفع می‌شود باید زیان ناشی از آن را جبران کند. هواداران نظریه خطر می‌گویند که این نظریه از دیدگاه اقتصادی سودمند است، زیرا اگر هر کس بداند که مسئول نتایج اعمال خویش حتی اعمال عاری از تقصیر است، ناگزیر می‌شود رفتاری محتاطانه

۱ کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، مسئولیت مدنی، جلد اول، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۸، شماره ۱۴ به بعد، ص

۶۰

۲ صفایی، سید حسن، حقوق مدنی (تعهدات و قراردادها)، مؤسسه عالی حسابداری تهران، ۱۳۵۱، صص ۵۴۰-۵۳۸

در پیش گیرد. ولی متقابلاً گفته شده است مسئولیت بدون تقصیر، از شکوفا شدن استعدادها و ابتکارات شخصی می‌کاهد. در نتیجه اشخاص از فعالیت باز می‌ایستند، کارهای بی‌خطر را ترجیح می‌دهند و این از لحاظ اقتصادی زیانبار است. در یک جمع‌بندی مناسب باید گفت که در مسئول شناختن افراد، ضرورت‌های اجتماعی و اصول اخلاقی باید همواره مورد نظر قرار گیرد. در اینجا به بررسی دو نظریه تقصیر و خطر می‌پردازیم.

۱-۱-۲-۱-۱- نظریه تقصیر

ابتدا تقصیر را تعریف کرده سپس به لزوم اثبات آن و پیشینه این نظریه می‌پردازیم.

۱-۱-۲-۱-۱-۱- تعریف تقصیر

حقوقدانان مشهور تاکنون تعریف‌های گوناگونی از تقصیر ارائه کرده‌اند؛ برخی آن را تجاوز از تعهد پیشین دانسته‌اند. تجاوز از رفتار شخص محتاط و آگاه یا رفتار انسان متعارف، تجاوز از تکلیف قابل شناسایی و مراعات، تجاوز از رفتاری که رعایت آن برای حمایت از دیگران لازم است، تجاوز قابل انتساب و به مرتکب از رفتار یک انسان آگاه و کار نامشروع زیان بار شخص دارای اراده در زمره تعریف‌های مشهور قرار دارند.^۱

۱-۱-۲-۱-۱-۱- لزوم اثبات تقصیر

در این نظریه مسئولیت بر پایه تقصیر نهاده شده است. فاعل زیان هنگامی زیان‌ها را جبران می‌کند که مرتکب تقصیر شده باشد و زیان دیده تقصیر او را ثابت نماید. بر مبنای این نظریه مسئولیت خوانده فقط به خاطر تقصیری است که مرتکب شده است و زیان دیده باید به عنوان مدعی، تقصیر و رابطه علیت بین تقصیر فاعل زیان و زیان‌ها را اثبات نماید.

۱-۱-۲-۱-۱-۱- پیشینه نظریه

شالوده این نظریه در بخش پایانی حکومت روم ریخته شد و پس از انقراض تمدن رومی در قرون وسطی دانشمندان کشورهای اروپایی، به ویژه حقوقدانان کشور فرانسه، با الهام از مبانی طرح شده در حقوق روم، مسئولیت را بر اساس تقصیر بنا نهادند.

۱ قاسم زاده، سید مرتضی، مبانی مسئولیت مدنی، چاپ پنجم، بهار ۱۳۸۷، نشر میزان، ص ۲۵.

در حقوق قدیم فرانسه دوما و پوتیه به ترتیب در نوشته‌های خویش از تقصیر به عنوان مبنای مسئولیت یاد نمودند و مقررات مسئولیت مدنی در این کشور (مواد ۱۳۸۲ و ۱۳۸۶ ق.م) براساس این نظریه تصویب شد. رسوخ پایه‌های فکری این نظریه در نظام‌های حقوقی مختلف بیشتر کشورها تردید ناپذیر است. زیرا بسیاری از مقررات در کشورهایی که حقوق نوشته دارند بر مبنای تقصیر وضع شده‌اند و آراء مشهور و فراوانی از دادگاه‌ها در نظام حقوقی کامن لو در بخش مسئولیت مدنی بر پایه تقصیر صادر شده است. در حقوق ایران، گرچه در این باره بین استادان اختلاف نظر وجود دارد ولی نظر مشهور و قابل قبول این است که اصولاً مسئولیت بر مبنای تقصیر است و مسئولیت‌های بدون تقصیر استثناء محسوب می‌شوند. قانونگذار ایران در قانون مدنی، دست کم در موارد تسبیب (مواد ۳۳۱ به بعد ق.م به ویژه مواد ۳۳۳ تا ۳۳۵) و قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ (ماده ۱) مسئولیت مبتنی بر تقصیر را پذیرفته است.^۱

«به موجب این نظریه، تنها دلیلی که می‌تواند مسئولیت کسی را نسبت به جبران خسارتی توجیه کند، وجود رابطه علیت بین تقصیر و ضرر است»^۲ فاعل زیان وارده زمانی مسئول به حساب می‌آید که مرتکب تقصیر شده باشد و برای اینکه زیان دیده بتواند جبران ضرر و خسارت خویش را از دیگری مطالبه کند باید ثابت کند که تقصیر آن شخص سبب وارد شدن خسارت به او شده است. بر اساس نظریه تقصیر مسئولیت مفهوم اخلاقی است و کسی را باید مسئول دانست که اخلاقاً نسبت به عملی که از او سرزده قابل سرزنش و ملامت باشد و معیار مسئولیت سنجش اخلاقی رفتار مباشرت خسارت است که اگر این رفتار اخلاقاً ناشی از تقصیر باشد، مباشر ملزم به جبران خسارت می‌شود و الا ضمانتی به عهده وی نیست. در اثبات تقصیر، زیان دیده نقش مدعی را دارد و باید دلایل اثبات آن را ارائه کند. بعضی از نویسندگان گفته‌اند: «در مسئولیت‌های قراردادی، بطور معمول اثبات عدم انجام تعهد برای این منظور کافی است و متعهد در صورتی از مسئولیت معاف می‌شود که ثابت کند مانع قهری و احتراز ناپذیر و پیش‌بینی نشده‌ای (قوه قاهره) او را از اجرای قرارداد باز داشته است. ولی در مسئولیت‌های قهری، تقصیر همیشه بر خلاف اصل است و نیاز به اثبات دارد و زیان دیده مدعی به شمار می‌آید».^۳

بعضی از حقوقدانان پیرامون تقصیر این گونه نظر داده‌اند: «چنانکه از کلمه تقصیر فهمیده می‌شود، آن عبارت است از رفتار نمودن آنگونه که باید رفتار شود، یعنی انجام ندادن امری که باید انجام داده شود و یا خودداری نمودن از امری که باید خودداری گردد. برایشخیص تقصیر باید عملی که در اثر آن خسارت به دیگری وارد

۱ کاتوزیان، ناصر، وقایع حقوقی، تهران، یلدا، چاپ دوم، ص ۱۲

۲ کاتوزیان، ناصر، پیشین، ص ۱۷۱

۳ کاتوزیان، ناصر، وقایع حقوقی، تهران، یلدا، چاپ دوم، ص ۱۲